

ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ, АБО ДЕФЕКТ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА*

Ліна КОСТЕНКО

Copyright © 1999; 2013; 2015

УДК 008 (477)

Отже, *гуманітарна аура нації*. Чи не правда, якесь приємне для слуху поєднання слів? Справді, кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий комплекс наук, літератури, мистецтва, філософії — в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті.

Але спершу уточнимо термінологію, щоб уникнути смислових аберацій.

В наш складний час, в нашій проблематично незалежній державі, де так поляризувалися пріоритети, впадає в очі, наприклад, амбівалентність поняття *гуманітарний*. Для одних — це комплекс *гуманітарних* дисциплін, адже *humanitas* — це категорія культури, освіти, духовності. Для інших “слово гуманітарний” асоціюється перш за все з гуманітарною допомогою. Як на мене, це вельми прикрий термінологічний збіг, що часом призводить до непорозумінь, коли — замість вироблення концепції гуманітарної політики в її кардинальних аспектах — все зводиться до розмови про черговий гуманітарний вантаж або про екологічно чисті макарони. В країнах Європи, де культура засновується на традиціях Гуманізму, ці поняття не уніфікуються.

Аура. У словниках радянського періоду — енциклопедичних, філософських, навіть іншомовних, — а ці словники осіли на стелажах, і

люди досі користуються ними, — аура однозначно інтерпретується як термін медичинський, зі сфери симптоматики деяких тяжких недуг, як специфічний стан, що передує нападів хвороби. Однак існує й цілком інше розуміння аури — як невидимого світіння, яким оточені матеріальні тіла, особливо людина, і яке дано побачити хіба що сенситивам та ясновидцям. Ауру вивчали у 20-х роках за допомогою світлофільтрів, у Лондоні ще 1911 року вийшла книжка Вальтера Кільнера “Аура людини”¹. А в 60-х була навіть чутка, що ауру почали досліджувати американські вчені, але коли виявилось, що над головами деяких політиків аура вельми темна й плямиста, досліді було припинено, а їхні результати засекречено. Доводилося бачити й фотознімок дружини Реріха, на якому її голова оточена загадковим світінням, — але не беруся сказати, чи то справді була аура, чи щось із області фотоефектів. У кожному разі такі езотеричні поняття, як *аура* чи, скажімо, *біополе*, були протипоказані матеріалізові, про що й свідчить звужено оказіональне визначення аури у вищезгаданих словниках.

В латині ж *аура* має до десятка значень, і всі вони зв’язані з вітерцем, повівом, або золотом, відтінками золотого. Відоме Горациєве “*aurea mediocritas*” — золота середина, чи епітет Персея “*aurigena*” — “золотороджений”,

* Лекцію прочитано в Національному університеті “Києво-Могилянська академія” 1 вересня 1999 року. Першодрук: Київ: Видавничий дім “КМ Academia”, 1999. — 31 с. (тут і далі — примітки О. Пахльовської).

¹ W.J. Kilner. The Human Atmosphere, or the Aura Made Visible by the Aid of Chemical Screens. — London, 1911. Передрук під назвою “The Human Aura”: New York, Citadel Press, 1965. Див. також недавнє видання: Kessinger Publishing, 2010.

тобто син Данаї від Юпітера, який навідав її у вигляді золотого дощу. Зрештою, *aureolus, ореол*, — це прями́й прародич *аури*, хоч у дорозі від давньої латини до наших днів вона приростала ще й іншими смислами. Словом, як існує, безперечно, якесь біополе особистості, так існує й аура цілої нації, хоч неозброєним оком її й не видно.

Що ж до поняття *нація*, то лише на перший погляд здається, що це таке чітке і всім зрозуміле поняття. Саме в це поняття останнім часом, уже в умовах, здавалось би, незалежної України, внесено стільки плутанини, що часом з дива не сходиш, начитавшись нашої преси, де українців то пропонують вважати етносом, що й досі ще не відбувся як нація, то вже аж політичною нацією, що містить у собі весь наш поліетнічний конгломерат, то народом України, то, як у Конституції сказано, — українським народом. Епітетом *національний* розкидаються так бездумно та безвідповідально, що іноді він втрачає контури сенсу.

Проблема тут навіть не в ідентифікації нації, а в *кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства*. Не буду вдаватися в теорію питання, це окрема тема, скажу лише самоочевидну річ: якби українці не були нацією, то вони давно б уже перестали бути українцями. Тобто був же якийсь “божественний вітер” — так перекладається японський термін “камікадзе”, — що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям.

І ще одне, вже з області не термінології, а імагології. Коли ми чуємо: Іспанія, іспанці, — які це у нас викликає асоціації? Ну, звичайно ж, Лопе де Вега, Кальдерон, Сервантес, Гойя, музей Прадо, Федеріко Гарсія Лорка.

Але ж дозвольте, а вогнища інквізиції, а Торквемада, а конкістадори, а вигнання євреїв з Іспанії, а диктатура генерала Франко? Це ж теж Іспанія. Але чому образ нації визначається не цим? Чому домінує література, культура, мистецтво? Ми знаємо поезію Хіменеса. Ми знаємо полотна Ель Греко. Ми знаємо музику Сарасате. Ось що будує ауру нації. І то аж таку, що француз Бізе створює оперу про іспанську циганку за новелою француза Меріме. Американець Гемінгвей пише “Фієсту”.

Або німці. Нація філософів і композиторів, хіба не так? Хто дав світові Бетховена, Гете, Шіллера, Гегеля, Канта? І хоч Бухенвальд

недалеко від дуба Гете, і дуб той спиляний, і солдати Вермахту відкривали на тому пні консерви, — все одно, не Гітлер визначає образ нації з його Геббельсом, що хапався за пістолет при слові “культура”, і не Ельза Кох, а доктор Фауст і Лорелай над Рейном.

Та ж Росія з її вічними смутами, з напів-безумними царями й генсеками, з її темним, забитим народом, — “где народ, там и стон”, “Россия, нищая Россия”, “Царь, да Сибирь, да Ермак, да тюрьма”, “вольному сердцу пошто твоя тьма?” Однак ж не “тьма” визначає у світі її гуманітарну ауру. Світ добре знає, що це держава небезпечна, антигуманна, але вона має свій імідж, тому що у неї були видатні вчені й мислителі, письменники й композитори. І хоч декабристів запроторили до Сибіру, хоч російські поети стрілялись і вішались, хоч Толстому оголосили анафему, а Сахарова вислали у Нижній Новгород, — саме вони створили ауру нації, а не її дикі й підступні правителі.

Ще Гельвецій помітив цю рятівну для людства історичну закономірність. “Ім’я Конфуція, — писав він, — більш відоме й шановане у Європі, ніж ім’я будь-якого з китайських імператорів”. Вже і в античному світі знали цю силу мистецтва й науки. І найрозумніші з тодішніх державних мужів дбали не лише про свій політичний авторитет, а й про своє, так би мовити, культурно-політичне реноме. Вони знали, що саме література й мистецтво дарують безсмертя, бо тривають у часі. Гуманісти розробили ідею *історичного безсмертя*, безсмертного тривання мистецької слави. Де вже ті давні греки, де римляни, а історичне безсмертя їм гарантоване на віки.

Над Скандинавським півостровом, як північне сяйво, стоїть заворожуюча аура музики Гріга, Сібеліуса, дивовижних казок Андерсена, з якими ми всі виростили. На іншому континенті маленька Колумбія підсвічена магічною аурую Гарсія Маркеса. Чи ж треба казати, що Англія — це Шекспір, Байрон, Шеллі? Що Франція — це Вольтер, Руссо, Бальзак, Аполлінер? Що Італія — це нація Данте і Петрарки, Рафаеля і Мікеланджело? Бо не квадратне ж підборіддя дуче визначає її обличчя, а її художники і поети.

А чому б у таких самих діоптріях не подивитися на Україну? Якщо десь у світі чують — *Україна, українці*, які це асоціації викликає там? Хіба це не правомірне запитання? Ми вже держава. Хіба вже не час замислитися, *хто ми в очах світу і яку маємо ауру?* А якщо не маємо, то чому?

Таким чином, скоригувавши термінологію і некомфортним питанням включивши в розмову гуманітарний контекст світу, ми можемо цим закінчити вступ, дотримуючись композиційних настанов одного з ректорів Києво-Могилянської академії Йоанікія Галятовського, мабуть, чи не першого теоретика естетики проповідей, який вважав, що кожне казання має складатися з трьох частин: *екзордіуму, нарації та конклюдії*. Отже, перейдемо від *екзордіуму* до *нарації*, тобто до викладу суті проблеми.

І тут я маю нагадати підзаголовок цієї лекції. Повністю її назва виглядає так: *ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ*, або *ДЕФЕКТ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА*.

Річ у тім, що коли американці свого часу запускали з мису Канаверал дослідну станцію з якимсь особливо потужним телескопом, що мав прецизійно точну систему дзеркал, то, виявивши в останній момент дефект головного дзеркала, призупинили запуск, усунули дефект і лише тоді запустили цей телескоп на орбіту.

В переносному значенні таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві повинен бути весь комплекс гуманітарних наук, з літературою, освітою, мистецтвом, — і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалень суспільство може мати об'єктивну картину самого себе і давати на світ невикривлену інформацію про себе, сфокусовану в головному дзеркалі. Ефект головного дзеркала, точність його оптики грають вирішальну роль у рецепціях світу.

У нас же цей телескоп давно застарів, ніколи не модернізується, його обслуга часом не дуже й грамотна, а часом і недоброчесна й упереджена, так що нація відбивається не в системі розумно встановлених дзеркал, фокусується не в головному дзеркалі, а в шкельцях некоректно поставлених лінз і призм, що заломлюють її до невпізнання. Маємо не ефект, а дефект головного дзеркала, місцями воно розбите, заклеєне і замальоване.

Та й взагалі цей телескоп встановлений нам не нами. Запрограмований на систему анахронічних уявлень, він умисно спотворює обличчя нації. Відтак і живемо в постійному відчутті негараздів, психологічного дискомфорту, викривленої істини. У той час, коли справжня дослідна станція з потужним нашим телескопом давно вже повинна пролітати над світом, вивчати світ об'єктивно, і об'єктивно ж віддзеркалювати світові нас.

Раніше це було неможливо. Ми були у складі імперії, вона дбала про свій імідж на екс-

порт, коригувала систему ідеологічних дзеркал, створювала ілюзію своєї позитивної, а відтак і нашої, присутності у світі. Насправді ж реально наша трагедія розігрувалася лише по цей бік залізної завіси. Очманіли в ідеологічній риторичі, самі собі аплодували, не бракувало й запевнень, що ми великий народ, носії передових ідеалів, що наші митці всесвітньо відомі etc. Водночас відбувався нечуваний за цинізмом геноцид нації шляхом репресій, голодоморів та асиміляції, послідовна її дискредитація в очах суспільства, перетвореного на “народонаселення”, індексування чіпких ідеологем типу “націоналісти”, “сепаратисти”, “зрадники”, і все це — в сліпучих перехресних променях добре відшліфованих імперських лінз.

Коли ж з гуркотом упала залізна завіса, виявилось, що по той бік завіси нас просто немає. Україну мало хто знає, її все ще плутають із Росією, її проблеми для світу неактуальні, за нею тягнеться шлейф історичних упереджень, не спростованих нами й досі.

Для багатьох це було страшним відкриттям, для деякого прикрою несподіванкою, а хтось буквально пережив шок. А надто це тяжко було, я думаю, для молодих амбітних людей, що саме входили у життя, не обтяжені тягарем ретроспекцій, ані жодним з національних комплексів, готові гідно жити і працювати. А тут раптом така гнітюча й принизлива реальність.

Виявилось, що майже ніде в університетах світу немає українських кафедр, все сприймається крізь призму русистики, що в діаспорі молодь українського походження захищає докторати з російської літератури, бо інакше матиме комплікації з працевлаштуванням, що українські наукові й культурні інституції — це такі капсули українства в психологічно маргіналізованому середовищі, без стабільних контактів зі значно престижнішими інституціями інших діаспор. Що негативні імпульси щодо української культури пустили глибоке й розгалужене по світу коріння. І що ставлення до українців як до нації дуже специфічне, часто закамують так, що й самі його носії майже не усвідомлюють своєї шовіністичної інфікованості.

Що повинна була відразу зробити Україна? Насамперед — об'єктивно оцінити ситуацію. Поставити свою оптику, свою систему дзеркал. Розробити свою гуманітарну політику, її стратегію та пріоритети. Зафіксувати себе у свідомості людства парадоксом молодої держави з тисячолітньою культурою, що була досі забло-

кована в силу історичних причин. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в аберациях чужих віддзеркалень.

А перш за все треба було знати, що в Росії головне імперське дзеркало стоїть у центрі державної свідомості, протирається до блиску регулярно, і механізми системи гостронаправлених антен чітко відрегульовані. І ставити нашвидку свої так-сяк змонтовані рефрактори, тобто телескопи, що заломлюють світло в мінімальній кількості лінз, нерозумно і неефективно. Тим більше, якщо це робиться з простодушною “точністю до навпаки”, за принципом — не “Россия родина слонів”, а ми — батьківщина індиків.

Ефективне не те, що заперечує чуже, а те, що утверджує своє.

Замість цього у нас пішли за інерцією. Прийняли добродушну формулу Леоніда Кравчука: “Маємо те, що маємо”, і не зробили рішучої спроби змінити ситуацію. Більше того, ще й поглибили її за останні роки. Не протиставивши потужної гуманітарної думки всім дезінформаціям і спекуляціям щодо України, розпочали входження в Європу з оберемком анахронічних проблем. Знайшлися “будителі”, які зчинили великий шум і витворили добрячий таки мультиплікат — націю, що хропе, стоячи на колінах. Або двох українців, з яких неодмінно вегетуються три гетьмани. Це вже мало не правило доброго тону — увернути щось несхвальне про менталітет цілої нації. Розгулялися некеровані стихії взаємних звинувачень, дражливі рефлексії щодо історії України та її видатних діячів. Невідь з якого нафталіну видобуто комплекс меншовартості.

Нація виявилася незахищеною. Ореол, аура — це дуже тонка матерія, це не панцир і не щит, а, проте, нації, які мають ауру, надбану віками, захищені якнайбільше. Втім, помічено, що імперії завжди страждають на манію величчя, а народи поневолені схильні до самобичування.

Скажімо, та ж Росія. Вона раз і назавжди визначилася для себе в ореолі своєї величчя. І хоч би яка найточніша оптика відбивала у тій державі її занепад, нужденність, деградацію, — все одно, в головному дзеркалі фокусується величчя. Хоча всі знають, що це зовсім і не дзеркало, а давно вже намальований свій бажаний

образ. Фактично це міфологема на експорт. Але без цієї міфологеми Росія себе не мислить. Лише на фактажі своїх реалій вона почувала б великий дискомфорт. А ця міфологема компліментарна, вона легко входить у свідомість. Вона вливається в систему суспільних наук і стимулює інші міфологеми типу “старший брат” чи “колиска братніх народів”, з якої вивалилося троє близнюків, з-поміж них один чомусь дуже старший, і якраз той, що з’явився на світ не перший.

Саме по собі імперське вихваляння — явище досить відворотне для навколишнього світу, типологія його сумновідома, але воно живить амбіції затурканих громадян, воно для них рятівний пас, який не дає їм втонути у своєму ж болоті. “Россия обречена на величчя” — це та аксіома, яка в російській ментальності чомусь цілком уживається з іншою загальновідомою формулою: “Нация рабов, сверху донизу все рабы”. Колись не надто пристойний поет Барков, цинік і матерщинник, у приступі самодержавної патетики написав: “Восстань, Россия, оживляйся!”². А згодом цей конструктивний заклик трансформувався в пушкінське “Россия, встань и возвышайся!” — і фігурує нині на всіх націонал-патріотичних радіннях. Дарма, що той же Барков спародіював свою імперську оду в обсценному заклику до власного інтимного атрибуту: “Восстань, восстань и напрегайся...” Але хто ж те пам’ятає? Домінує пушкінський пафос. Згодьтеся, що такий градус самозвеличення привабливіший, ніж постійні заклики підвестися з колін, які вже зробилися лейтмотивом нашої Незалежності. В газетах з’являються мало не рубрики: “Хто нас підніме з колін?” — А ніхто. Нація на колінах — це дуже несимпатичний силует. Їй можуть кинути один-другий кредит, та й махнути на неї рукою. Тому що ніхто нікого не зобов’язаний підводити з колін. Крім того, хто це вигадав, що ми стоїмо на колінах? Може, хто й стоїть, хай продовжує, він звик, йому так зручніше. Ось і недавно в одній із столичних газет з’явилося обнадійливе повідомлення: “Піднімаємося з колін”. Але чому так наполегливо прищеплюється саме ця конфігурація? А якщо хто не стояв на колінах, чого ж він має підніматися? Наприклад, молодь, — вона

² Барков И.С. “Восстань, Россия, оживляйся... (Ода на всерадостный день рождения Его Величества благочестивейшего государя Петра Феодоровича, императора и самодержца всероссийского...)” // И.С. Барков. Собрание сочинений. — Петрозаводск, 1992.

ж просто ще й не встигла вклякнути на коліна, навіщо ж їй приписувати таку анахронічну модель?

Складається враження, що частина комплекуючих нашої оптики взята за інерцією звідти, з колишньої метрополії. І це не дивно, бо понад триста років “возз’єднання” (навіть не приєднання, а за принциповим постулатом Росії — *возз’єднання*, тобто всепроникаючої дифузії) не могли не дати своїх наслідків. Той самий патетичний заклик “Россия, встань и возвышайся!” передбачає, між іншим, теж вставання з якоїсь непрезентабельної позиції. А що вже казати про грізну інвективу нового російського прем’єр-міністра, яка недавно прогрімала в російській пресі: “Россия может встать с колен и как следует огреть”³. Різниця лише в тому, що Україна нікого не збирається “огреть”, і одним із своїх найбільших досягнень вважає спокій і злагоду, що нібито панує в нашому суспільстві. І при тому патріоти запевняють, що нація спить. Це у нас другий лейтмотив Незалежності.

Щодо природи цього сну в мене є сумнів. Я його сформулювала ще кілька років тому перед українською аудиторією в Канаді: “Сон, непритомність чи летаргія?” І мала враження, що такий коректив до сонливості нації аудиторія не дуже сприйняла. А нещодавно я знайшла підтвердження у Гельвеції. Ще у XVIII столітті цей філософ писав про *летаргію* народів, що вийшли з-під деспотій. Більше того, він зауважив, що у таких країнах “летаргія приймається за спокій”. Чи не про те ж саме у Зерова: “Де розум і чуття — все спить в анабіозі”? Отже, таки не про сон ідеться, а про летаргію, в кращому випадку про анабіоз, а це стани хворобливі і можуть закінчитися для нації фатально. Так недовго дійти й до аурі в інтерпретації радянських словників.

Ще один лейтмотив — рефлексії щодо брому, без якого нібито не можна читати нашу історію. Сказані колись під гарячу руку, ці слова Винниченка повторюються й тиражуються — і заганяють співвітчизників у комплекс причетності до ексклюзивних жахів нашої історії.

А яку історію можна читати без брому? І взагалі, навіщо читати історію з бромом? Історія діло давнє, вона вже минула. Дивіться трансляції засідань нашого парламенту, тут і бром не допоможе.

Та й чим, власне, наша історія гірша, ніж в інших народів? Що, історію Англії можна читати без брому? Коли королева Марія Католицька, так і названа Кривавою, страчувала протестантів? Коли у часи Шекспіра “кров із ешафотів бризкала на сцену”? Недарма ж у спектаклі грузинського режисера Роберта Стурра “Річард III” герої ходять по сцені у плащах, підтіпаних кров’ю.

Чи історія Франції, з її Варфоломійською ніччю, з кривавим термідором? Чи Давній Рим із його гладіаторами, з його цирком, де леви на арені роздирали християн? Чи, може, історія Німеччини дає взірці ідилічного розвитку нації? Чи в Італії Данте не був вигнанцем, а Торквато Тассо не збожеволів? Чи Росія не закатрупила мільйони людей у лихоманці своїх перманентних експансій? А колоніальна політика Іспанії чи Португалії? А за один рік в Толедо три тисячі процесів проти “єретиків”? А Тридцятилітня війна у Європі, яка ж тільки щойно закінчилась, коли почалася наша Національно-визвольна під проводом Богдана Хмельницького? Європа лежала в руїнах, собаки вили на попелищах.

Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь. Ніхто з нас, нині живущих, не може нести відповідальності за давні неспокутувані гріхи. Але кожен з нас зобов’язаний їх не повторити і не примножити.

Коефіцієнт некорисної дії всіх цих закликів — підводитися з колін, прокидатися, читати історію з бромом тощо — просто вже катастрофічний. Що це, психоз нав’язливих станів, постколоніальний синдром чи просто елементарна неосвіченість?!

У нас є високоякісні вчені, фахівці з різних галузей знань, але чомусь прислухаються не до них, їхні постаті відсутні у головному дзеркалі нації, зате безперестанку мигтять фальшиві зірки шоу-бізнесу або політики всіх мастей і калібрів, які вистрілюють у маси сумнівні гасла й сентенції, типу “національна ідея не спрацювала”, “так історично склалося”, “наш народ не готовий”, “друга державна мова” і т.п. Враження таке, що того дзеркала взагалі нема. На його місці нуль. Дірка, заткана павутиною. Навіть не дефект головного дзеркала, а його відсутність.

Чого варті, наприклад, постійні заклинання культури економікою, — це вже хронічний

³ Йдеться про тодішнього прем’єра РФ В. Путіна: “Известия”, 17.09.1999.

лейтмотив влади. Мовляв, відродимо економіку, тоді й почнеться духовне відродження. І розквіт культури, й літератури, й мистецтва. Так ніколи не було, це абсолютна неправда, і доказ тому — вся історія світової культури. В епоху Відродження і війни були, й лихоліття, і скульптуру різця Мікеланджело чернь скидала на брук. Іспанія часів Сервантеса теж була в занепаді. Візьміть “Всемирную историю”, видання Каспарі, 1903 року, Санкт-Петербург. Там є розділ, який буквально так і називається: “Экономический упадок и культурное возвышение Испании”. Бо економіку розвалюють одні, а культуру створюють інші. Іспанія тих часів була вщент розорена. Там теж були високі податки, інфляція, емісія, процвітало те, що ми тепер називаємо корупцією. Двір купався в розкошах, держава загрузала в боргах. Всі ті гранди і кабальєро були як наші депутати. “Поля заростали бур’янами”, — цитую. — “Так стала гинути Іспанія”. І при цьому був “розквіт духовного життя”, “мистецтво і поезія досягли найвищого розвитку”, в країні створювалися численні поетичні академії. Сервантес і сучасник його із сусідньої Португалії Камоенс, учасники якихось тодішніх “гарячих точок”, один втратив руку, а другий — око, обидва бідували, не мали від урядів ніяких пільг, однаке один написав “Дон Кіхота”, а другий — свої “Лузіади”, які є і по сей день окрасою португальської літератури.

Або та ж Росія, “нищя” і “немытая”, у поетів якої була “бледная, в крови, кнутом иссеченная Муза”, — а яку поезію дала та Муза, так і не дочекавшись сприятливішого для себе періоду. І Золотий вік у неї був, і Срібний. І саме в найтяжчі періоди історії, під невсипущим оком цензури, в катаклізмах початку століття, то розстріляна, то репресована, то приречена на еміграцію.

Блюзнірство говорити про те, що духовне життя залежить виключно від економіки і добробуту, коли перед очима долі замучених, переслідуваних, репресованих українських письменників. Чомусь в історичне безсмертя увійшли саме вони, а не ті, що процвітали за всіх режимів. Так що все це — злиденство духу, популістські дурниці, той самий дефект головного дзеркала.

Але чому люди їм вірять, чому не завдають собі клопоту подумати, чому знову й знову дають ошукати себе? У Чеслава Мілоша є

поняття — розум *поневолений, ув’язнений*⁴. Стосовно ж української ситуації я назвала б це — *адаптованим розумом*. Можливо, це навіть гірше, ніж ув’язнений розум. Бо ув’язнений ще може якось стрепенутися і вдарити крильми об ґрати, а адаптований розум вже збляк, призвичаївся, втратив свою енергетику. Мабуть, це вона і є, та “летаргічна млявість, що охоплює всі члени такого народу”, як писав Гельвецій.

З тієї ж опери й заклинання, наприклад, про те, що, обираючи мера, чи президента, чи депутатів, “ти вибираєш свою долю”. Що головне — єдність, без уточнення кого і з ким. Що там десь, ген за кордоном у нас “багатовекторна зовнішня політика”. Насамперед внутрішня політика повинна мати переконливий вектор, тоді він спроектується і на зовнішню.

Буквально на очах відбувається варваризація суспільства, що особливо небезпечно для націй, які не пройшли ще своїх престижних стадій, які в рецепціях світу ще не мають духовної аури, і раптом одержали доступ до світової культури в її плебейській транскрипції. В рекламах з використанням світових шедеврів, у назвах крамниць і фірм. Рибки Матісса, що плавають. Джоконда, що підморгує. Модільянівська жінка, що ще більше витягує шию. Взуттєва фірма називається “Дон Кіхот”, магазин сантехніки — “Кармен”, ресторан — “Шатобріан”.

Органічна необхідність у культурі атрофується, переходить у вимір абераційної гри смислів.

Не додає Україні престижу й мова її громадян та політиків. Про це буде в окремій розвідці, а зараз тільки скажу, що давні греки тих, хто погано володів грецькою, вважали варварами. В цьому сенсі у нас суспільство майже всуціль варварське. Ні справжньої української мови, ні російської. То якої ж *другої державної* прагнуть так звані “російськомовні”? Чи відомо їм, що їхню “другу державну” в західних наукових виданнях вже офіційно називають *суржиком*?

Явище вимагає терміну, і воно його одержало.

Справді, “так історично склалося”. Нечуваний тиск русифікації призвів до патологічних мутацій. Отже, потрібна не апологія цих мутацій, а їхня діагностика і лікування. Мова — це також обличчя народу, воно тяжко спотворене.

⁴ Мілош Ч. Поневолений розум. — Нью-Йорк: Сучасність, 1985.

В такій ситуації — в будь-якій, а в такій особливо, — держава повинна мати глибоко продуману гуманітарну політику, створювати механізми ефективного впливу на суспільство, координувати зусилля своїх вчених і митців. Бо за таких деструкцій, у перехідний період, це життєво необхідно — накреслити шляхетні обриси своєї культури, що відгукується на імпульси культури світової.

Натомість людям голови захаращують мотлохом. З преси, радіо, телебачення сиплеться філологічно й морально нешеретована продукція. А якісь прицільно ушляхетнені поодинокі з'яви — це результат чисто індивідуальних зусиль етично зорієнтованих інтелектуалів.

Безперечно, такий телескоп без дефектів всього лише за вісім років державності створити важко. Це дуже складна система дзеркал. Але ж, принаймні, можна було б уже мати хоч якийсь проект. А то ще за радянських часів як була поставлена оптика на примітив, так вона і залишилась.

Та ще такий тепер час настав, що кожен може пускати зайчики зі свого балкона. Кожен може дивитися в перевернутий бінокль. Кожен може все розглядати крізь свою призму. Закомплексована феміністка, зиркнувши на себе у своє дамське дзеркальце, може заявити: “Літератури у нас нема”. Якісь архаїчні щелепи можуть пережовувати у пресі нестерпне для слуху слово “жид”. Державний діяч колгоспного типу може привселюдно з трибуни ностальгувати за “колискою братніх народів”.

Ще один контрапункт Незалежності: нав'язлива ідея, завезена нам амбітними аутсайдерами західної науки, — *десакралізація*. І не кого іншого, а неодмінно Шевченка. Ще не витрушена з голів радянська потеруха, а вже туди засипається потеруха “постмодерна”. Вже в нашій літературі немає більш-менш помітної постаті, яка б не була облита брудом. Вже сам літературний процес називається — *укрсуцит*, з акцентом на складі “суч”.

Для демократії в цьому її посттоталітарному варіанті характерна втрата шляхетності в почуттях, у критеріях, у полеміці. Ну, невже ж такі найактуальнішим завданням інтелектуалів було ганяти каламутні хвилі навколо Шевченка? Причому діапазон цих борінь вражаючий. Одні — за десакралізацію, інші — за канонізацію. Головного дзеркала і тут нема.

Ще наші класики не повернуті Україні в нормальній цивілізованій оптиці, ще текстологічно не відновлені їхні твори, покалічені

то царською, то радянською цензурою, ще ми їх не звільнили від полуди фальсифікацій, — а вже взялися руйнувати. І це в той час, як у самій Україні і за кордоном відсутні часом найелементарніші інструменти для вивчення української літератури.

Особливо дратує декого, що Шевченко в очах українців — пророк.

А поляки у своєму головному дзеркалі бачать *Krypte wieszczow* і два надгробки: Міцкевич і Словацький. *Wieszcz*, між іншим, це по-польськи *пророк*. І не просто пророк, а великий поет-пророк.

Колись партійні ідеологи розбивали вітраж Шевченка. Тепер теж шваброю дістають.

Не уявляю, щоб інші народи припустились чогось подібного. Згадайте, з якою гордістю експонують свою літературу грузини. Ті ж давні греки забороняли рабам співати на слова своїх поетів. Брюс Лі, американський актор китайського походження, в жодній зі своїх ролей не допускав приниження китайської культури.

А тут як не порнографічний шабаш, то етнографічні гопакедії.

Це вже навіть не викривлена система дзеркал, це — зловісна кімната сміху. Є там і “хохли”, і “запруданці”, і “мазепинці”, і “націоналісти”.

У своєму імперському дзеркалі Росія показувала Україну як Малоросію. Вона й досі показує там різні пики.

Однак не треба гатити по ньому кулаком, розбите дзеркало — це погана прикмета. Треба просто поставити своє — і воно подасть Україну зовсім в іншому світлі. Гуманітарна аура зразу не створиться, але, принаймні, тьма тараканська розсіється.

Після віків такого “возз'єднання” довго ще нам доведеться вдаватися до сумних зіставлень. Але все це проблеми минулих аспірацій.

А сьогодні, зверніть увагу: Ростропович, приїхавши в Росію із симфонічним оркестром, каже: “Ми будемо грати російську музику, щоб показати, який великий російський народ”.

І поки тут наші пігмеї намагаються повалити наших велетнів, Росія, мов та цариця з пушкінської казки, все заглядає у дзеркальце, все його питає: “Я ль на свете всех милее, всех румяней и белее?” Реставрує свій Петергоф, відновлює Бурштинову кімнату. Правда, при цьому торохтить кістками убієнної царської сім'ї і бомбить Грозний, але й це не уймає їй атракційної аури.

Ми ж навіть 800-ліття Чорнобиля не зуміли відзначити. Ювілей мертвого міста, — де ще таке у світі є? Міста славного, старовинного, атомний попіл якого мав би стукати в наше серце, — не відзначили і забули.

А в Нижньому Новгороді, наприклад, збираються святкувати не що, а “1000-летие русской ложки”. Хоч тоді там не тільки російської ложки, а й самих росіян ще не були, були мордва і булгари. Нація любить себе, доточує там, де куцо. Поки українці думають, що Анна Ярославна, королева Франції — київська княжна, то десь у Ярославлі, у глибині Росії, реставрують будинок під готель “Анна Франс”, відкривають пам’ятник Ярославу Мудрому, і президент Росії називає його “первым русским князем-реформатором”. А українська делегація за його спиною тільки знічено усміхається.

В часи чергової смуги монах Філофей сидів у якомусь псковському монастирі і шив Москві на виріст теорію “Третього Риму”. І хоч він себе називав: “невежа в премудрости”, але добре тямив, що робить. Замість того, щоб писати, що Москва у мокві сидить, і московити великими гідностями не позначені, він ставив Москві її державницьку оптику. І та оптика таки добре її побільшувала ось уже стільки століть. Потім за участі митрополита Макарія писалась не яка, а “Царственная книга”. І виникала генеалогічна легенда про походження московської царської династії від “Августа-кесаря”, звичайно ж, з пересадкою в Києві, у князя Володимира.

І хоч би як пручалася реальна історія, а російські історики — як ілюзіоністи, вони виймуть з імперського капелюха те, що ніколи там не лежало. І це буде “московська схема світової історії”, за висловом Олександра Оглоблина⁵. Місця для України у цій схемі нема.

А де ж наша державницька теорія? Не самозвеличення, не троглодитсько-шовіністичні ідеологеми, а осучаснена концептуалізація підвалин, на яких має стояти держава.

Наріжним каменем таких підвалин у цивілізованих народів завжди була Книга, культура. Рим переміг Грецію мілітарно, але вона його підкорила культурою, продовживши себе в античному інваріанті і подарувавши йому історичне безсмертя. В епоху Відродження

часом навіть данину з переможених брали книгами. Колись бібліотека на Хрещатику називалась “Аптекою душі”, а тепер на місці останніх книгарень постають бутіки і спортивні магазини. Атрофується, отже, й сама потреба в книзі. І себе ще не розповіли, і про інших не хочеться знати.

Ось тут, може, і є печальна розгадка, чому Гердер писав: “Слов’янські народи займають на землі більше місця, ніж в історії”. Насправді ж і слов’яни мали історію, гідну великих народів. Але вона не віддзеркалена у всесвітньо відомих анналах. На те склалось багато причин, серед них зокрема і візантійська відрубність православних культур від латиномовного світу. Але також очевидно й те, що шаблями наші предки володіли краще, ніж пером. Бо якщо Данія має в початках своєї історії такого Саксона Граматика, що написав “Діяння данців”, то відтак є і данці, і їхні діяння, духовно не привласнені ніким. Історик Йордан описав діяння готів. Готів немає, а діяння є.

В початках сотворіння світу було Слово.

В початках сотворіння нації теж повинне бути *Слово*.

Але якщо вже так сталося, якщо предки не виявили таких комунікативних інтенцій і не залишили свого потужного дзеркала, то, принаймні, треба поглянути в чуже неупереджене. Французький історик Шерер, наприклад, писав про українців так: “Ми побачимо батьків, що передали своїм синам почуття гордості бути незалежними й залишали їм у спадок саму тільки шаблю з девізом: “Перемогти або загинути!””. Цілком інший образ нації. Де ж тут стояння на колінах, де хронічний сон, де три гетьмани з двох українців? Це, повторюю, так бачив українців француз.

Але він же й писав: “Ці чесноти, що викликають захват, коли йдеться про греків чи римлян, можливо, вважатимуться варварськими у розповідях про козаків”. Так і сталося. Чому? Знову ж таки, питання оптики і того головного дзеркала, яке чомусь не фокусує правди.

Взагалі ж у дзеркалі світових опіній “національні фізіогномії”, як назвав їх Кант, відбиті більш чи менш об’єктивно, в сумі своїх історичних та антропологічних характеристик.

⁵ Оглоблин О. Проблема схеми історії України XIX—XX століття (до 1917 року) // Український Історик. — 1971. — Т. VI—II. — Ч. 1–2 (29–30). Див. також: Оглоблин О. Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали (Ред. Л. Винар). — Нью-Йорк–Київ–Торонто: Українське історичне товариство, Українська Вільна Академія наук у США, Іст.секція, 1995.

Кант у своїй “Антропології з прагматичної точки зору” зробив побіжну характеристику різних народів⁶. У іспанців він констатує “національну гордість” і свідомість власної гідності, у німців — “темперамент холодної розсудливості і витримки”. Французи, на його думку, відзначаються чемністю і схильністю до вишуканого спілкування, а італійці — художнім смаком. Про вірменів пише з великою симпатією як про народ розумний і працелюбний. Сучасні греки здаються йому підупалими порівняно з їхніми великими предками, але ще здатними до відродження. Що ж до Росії, то він сказав про неї досить ухильно: “Росія іще не те, що потрібно для певного поняття про природні задатки, готові до розвитку”.

Англійців і французів Кант становчо називає двома “найцивілізованішими народами на землі” і, крім природних властивостей, відзначає їхній “розвиток за допомогою мови”. Щодо англійської мови, він вже тоді передбачав її роль як найбільш комунікативної ділової мови. Неважко помітити, що історія з часів Канта не раз підтверджувала слухність його спостережень.

Українці, зрозуміло, в цих кантівських викладках не присутні. Україна була у складі іншої держави, і як складова, попри всю її національну самобутність, самостійно для світу не існувала. Лише в окремі періоди до неї пробуджувався інтерес. В період козацьких воєн, скажімо, коли вона з’явилася як новий формотворчий елемент історії. Згодом привернула до себе увагу німецьких романтиків, коли вони відкрили для себе поетику цієї слов’янської стихії. А також у період визвольних змагань за свою державу в 20-ті роки. Та ось тепер, коли вона може, нарешті, постати на повен зріст.

Тож чи не час навести такий кантівський об’єкт на цю націю, — невже там відіб’ється та її “фізіогномія”, яку так гірко змалював колись Пантелеймон Куліш: “фізіогномія” народу “без пуття, без честі, без поваги”?!

Тоді все правильно, тоді й Меріме мав рацію, коли писав, що Богдан Хмельницький — великий полководець, але не став всесвітньо відомим ще й через те, що належав до темного народу.

Якщо ж це не так, то годі вже добивати цей народ!

Ось він і настав, цей найвищий час, повернути йому його історію, його мову, його культуру. Адже все це віками нищила імперія як

визначальні чинники його національної ідентичності.

Натомість сталося непросте: вже не імперія, не ворог, а у своїй же незалежній державі знайшлися сили, різнозаряджені, та водночас прицільно спрямовані на демонтаж України.

Сказав Монтеск’є: спочатку треба бути поганим громадянином, щоб потім стати гарним рабом. У нас надто багато поганих громадян. Важко збудувати державу, в якій навіть деякі члени парламенту не хочуть приймати присягу на вірність їй, у передбаченні солодкої перспективи бути знову рабами.

Такі речі треба припиняти відразу, таких депутатів треба позбавляти мандата. Ану ж у Франції, Англії чи у США — щось подібне дозволили б собі члени парламенту? Головне дзеркало їх спопелило б. У нас же панує млява толерантність, яка видається за демократичний підхід. То чи ж треба дивуватись, що Україну більше знають у світі через її спортсменів і корупціонерів, ніж через те, що є її суттю?

Держава — це система, яка зберігає себе. І якщо ми держава, а, отже, система, то чому ж ми дозволяємо її розвалювати?! Кінець ХХ століття, початок нового Тисячоліття, — нації, що й досі ще не збулися, нації слабкі й нестабільні історичної перспективи не мають. Нині в дію входять зовсім інші механізми. Вони жорсткі. Слабкі народи будуть перемелені в цьому млині. Наші проблеми нікого не цікавлять, і не треба думати, що вони у нас такі унікальні. Ми найкращі, нам найгірше, — в історії цей принцип не годиться. Перуанський письменник Маріо Варгас Льяоса писав ще багато років тому, що може статися так, що “найтяжчу боротьбу ми, латиноамериканці, будемо вести самі із собою. Нас обтяжують століття панування нетерпимості, абсолютних істин і деспотичних урядів, і скинути цей тягар буде нелегко”. Наче про нас.

То, може, ставити питання про гуманітарну ауру України ще не слід, може, це передчасно і навіть по-своєму некоректно? Україна ще перебуває в іншій системі координат. Думаю, що слід. Треба робити все, що може прискорити процес її опритомнення, її повноцінного входження у світове, насамперед європейське співтовариство. Навіть якщо для цього потрібна шокова терапія.

Карамзін відкрив Росію, як Колумб Америку, сказав Пушкін. Додамо: відкрив великою мірою за рахунок української історії.

⁶ Кант И. Антропология с прагматической точки зрения // И. Кант. Сочинения в шести томах. — Москва: Институт философии АН СССР. — Издательство “Мысль”, 1964–1966. — Т. 6, 1966. — С. 349–587.

Америку Колумб відкрив, шукаючи Індію. Доля аборигенів відома.

Ми ж Україну відкриваємо в Україні, і це нікому не загрожує ні втратою територій, ні духовних цінностей. Це лише вимагає перегляду звичної схеми. Перестановки некоректно поставлених дзеркал.

Українці — це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія, деструкція історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувалося то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців. Неврастеніків просять не турбуватися.

І тут я повинна перейти, згідно з Йоаникієм Галятовським, до конклюдії, тобто до заключної частини.

То звідки ж він, цей дефект *головного дзеркала*?

Згадайте безсмертну казку Андерсена “Снігова королева”. Там все починається з того, що “жив собі один лихий троль. Він був злючий-презлючий, наче сам чорт!”⁷ Якось він у своєму чортячому гуморі зробив собі предивне дзеркало, “в якому все добре й прекрасне зда-

валося гидким, а все негідне й погане виглядало прекрасним”.

Оце він і є — дефект нашого головного дзеркала. Його зробив злий троль. А учні того троля були в захваті від такого дзеркала, вони носилися з ним повсюди і все спотворювали. Потім видерлися на небо, щоб і там порозважатися. Дзеркало дедалі дужче кривилося, тряслося в їхніх руках, врешті вирвалося й упало на землю, розбившись на мільйони скалок. Ті скалки літали по світу, кому потрапляли в око, кому в серце, — і ті люди бачили все спотвореним. “А злий троль реготав аж до кольок у животі”.

Крижані скалки упередженості засіли в очах і в душах...

Не буду розшифровувати, що то за троль і хто його поплічники. *Sapienti sat*. Скажу тільки, що ті скалки літають по світу й досі, і люди з такими скалками в очах бачать спотворену Україну. Але все це реверберації старих імперських дзеркал з облізлого вже амальгамою.

На щастя, дедалі більше людей не хочуть, щоб такі скалки потрапляли їм в очі і в серце.

Отож, історія триває. І якщо ми вчора не випили брому, читаючи її, то сьогодні й завтра будемо здатні її творити уже в модерних координатах.

Тільки не треба чекати, щоб хтось вам зробив ваше власне індивідуальне дзеркало і вмонтував його в систему суспільних дзеркал. Кожен має зробити це сам.

Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації.

Ось у чому “Ключ розуміння”, як сказав би Йоаникій Галятовський.

Промова вперше опублікована в збірці “Підризна література”
(ISBN 978-966-8152-43-6)

Дозвіл (№ 220 від 05.11.2014) на публікацію в журналі ТНЕУ “Психологія і суспільство”
надано АТ “Українська прес-група” (Ушакова Н.М.)

Друкується за виданням:
Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. —
К.: Українська прес-група, 2013. — С. 11–39.
(ISBN 978-966-8152-53-5)

Надійшла до редакції 5.11.2014.

⁷ Андерсен Г.Х. Снігова королева : перекл. О. Іваненко; під ред. І. Малковича. — К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2000. — С. 3.